

Политическите промени в арабските страни и предизвикателствата пред политиките на САЩ и страните от ЕС

дл.ас. д-р Георги Чанков

*УНСС, катедра „Международни
отношения“*

e-mail: chankov_g@yahoo.com

Резюме: Контролът над Близкия изток и Северна Африка е важен за САЩ и водещите западноевропейски страни. Политическите вълнения в началото на 2011 г. правят този контрол проблематичен. Има очаквания за развитие в посока либерална демокрация. Има готовност това развитие да бъде подкрепено, дори и с военна сила. След дългогодишната подкрепа за авторитарните режими там този идеалистичен подход изглежда подозрителен. От друга страна, много вероятно е в региона да се установи не либерална, а консервативна (ислямска) демокрация, враждебна към западните ценности. Със сигурност политическите вълнения в арабските страни ще доведат до съществени на места промени в политическите им системи. Не е изключено след края на процеса цялостният контрол върху региона на САЩ и ЕС да отслабне.

Ключови думи: САЩ, западноевропейски страни, Близък изток/Северна Африка, кон-

трол, либерална демокрация, идеалистичен подход, ислямска демокрация.

JEL: F51.

Геополитическо значение на Близкия изток и Северна Африка

Особеното в района на Близкия изток и Северна Африка е, че той обхваща слабо и средно развити страни, стопански ориентирани най-вече към Европа. В културно отношение е поле за сблъсък (и съжителство) между западноевропейски либерални и ислямски ценности. За САЩ този район е важен от геополитическа гледна точка. В допълнение западноевропейските страни са ангажирани в региона с оглед на историческите връзки и стопанските интереси от времето на колониализма. Главна задача на атлантическите съюзници тук е да се осигурят доставките на енергоносителни, както и да се гарантира свободното корабоплаване през Червено море. Разликата в жизнения стандарт е източник на постоянна стопанска емиграция в посока средиземноморските страни от ЕС, а политическите сътресения периодически

пораждат и масова политическа емиграция, която обществата в страните от съюза вече не успяват да овладеят.

След края на колониалния период западно-европейските страни се опитваха да контролират процесите в арабските страни повече чрез методите и средствата на реалистичната външна политика (въздържайки се от пряка военна намеса) в търсене преди всичко на стабилност (последователност и предвидимост) в политиката на съответните политически елити. Политическите вълнения, започнали в арабските страни в началото на 2011 г., могат да затруднят контрола на САЩ и западноевропейските страни върху ключов както за регионалното, така и за глобалното равновесие регион.

Либерална демокрация и универсалистски претенции

Според привържениците на либералната демокрация победата на „Запада“ в Студената война е доказала глобалното превъзходство на тази обществена уредба. „Историческият оптимист“ Франсис Фукуяма предвиди постепенното ѝ налагане във всички страни с всички благоприятни последици, на първо място, мечтания от дълго време „Вечен мир“. След вълната от преобразуванията в Източна Европа обаче либералната демокрация спря да разширява географията си, на някои места резултатите от преобразуванията предизвикаха разочарования и дори фактически отказ от някои либерални ценности (примерно в Русия), а оптимистичната теория на Фукуяма си спечели много критици. Самюъл Хънтингтън оспори универсалността на либералната демокрация с твърдението, че културните граници са непреодолими, поставяйки ударение главно върху несъвместимостта на либералната демокрация с исляма.

Проблемът е в универсалистките претенции на самата либерална идеология. „Студената война“ беше геополитически сблъсък под знамената на две идеологии с универсални претенции и от победилата идеология се очакваше да затвърди победата си в глобален мащаб, каквато е и логиката на Фукуяма. Универсалистката идеология върви заедно с месиански нагласи и идеалистическа външна политика. В традициите на европейците и още повече на северноамериканците (като тяхна по-млада и по-енергична разновидност) е да помагат на всяка група човешка общност да приложи техния успешен модел на обществено развитие. По-добре от всички Хенри Кисинджър е описал това, което разбираме под „идеалистична“ външна политика: политика, която защитава (и налага) навън същите ценности и идеи, на които се крепи успешната вътрешна политика. Прегимството на идеалистическата външна политика, е, че ако ценностите, които тя защитава, бъдат признати за универсални, така тя печели доброжелатели, привърженици и съюзници навън и увеличава значително външнополитическия ресурс на държавата, която я води, в т.ч. като ѝ дава възможност да упражнява контрол върху общественото развитие в страните, възприели въпросните ценности.

Слабостта на идеалистическата външна политика е в нейната безкомпромисност: тя защитава ценности и идеи, а не интереси. Отстъплението от тези ценности и идеи (дори и временно и/или частично) поражда подозрения и обвинения в безпринципност („двойни стандарти“), в жертване на идеали в името на конюнктурни интереси. Държавите, водещи реалистична външна политика, в такива моменти изглеждат по-надеждни партньори заради ясната логика в поведението им, управлявано от техните интереси и съобразено с техните възможности.

„Жасминови революции“

САЩ и страните от Западна Европа смятат либералната демокрацията за висша и универсална ценност. В подкрепата си за либерално-демократични преобразувания в други страни те са готови да използват целия набор от външнополитически средства, понякога дори и военна сила. Т.нар. „жасминови революции“ обаче задават трудни за решаване въпроси. Политическите вълнения в Северна Африка и Близкия изток трябва да дадат право на единия от двамата идейни противници в най-важния научно-популярен спор от последните 20 години. В Тунис, Египет, Бахрейн, Либия големи групи от населението поискаха пряко участие в политическия живот и управлението на страните си. Стопанските затруднения, причинени от световната криза, само частично обясняват тези политически вълнения. В Тунис, в Египет на улицата излязоха главно безработни младежи с високо образование, лишени не толкова от средства за съществуване, колкото от възможността да участват пряко в изграждането на собственото си и на страната си бъдеще. Навсякъде исканията са за „свобода и демокрация“, и в това няма колебания, ако приемем, че демокрация е всяко управление, което дава възможност на населението да участва във вземането на политически решения – пряко, чрез всенародни допитвания, или непряко, чрез излъчване на свои политически представители в законодателна, изпълнителна (някъде и съдебна) власт на принципа „един човек – един глас“.

Призивите за свобода и демокрация от демонстрантите в Тунис, Египет и другезде намериха естествена подкрепа сред „западното“ обществено мнение. Разколебано от провала на т.нар. „цветни революции“ в „постсъветското пространство“ и от икономическата криза (с която например недемократичен Китай се справя по-добре)

то има нужда от доказателство, че неговият обществен модел си остава единствено правилен и запазва привлекателността си за други общества. Допълнителна симпатия предизвика впечатлението, че „жасминовите революции“ са дело на високообразовани младежи, използващи новите възможности за общуване чрез интернет. Идеята за „фейсбук революция“ превъзходно се вписва в типично „западната“ вяра, че технологичното развитие е в основата на обществения напредък.

Западната позиция в полза на „жасминовите революции“ обаче изглежда двусмислена най-напред заради дългогодишната политическата подкрепа за досегашните управляващи в името на политическа стабилност (и свързаните с нея доставки на горива, свободно корабоплаване, контрол върху емиграцията и пр.). Спорното в тази връзка морално основание ограничава воденето на идеалистическа външна политика и обвързва поведението на САЩ и водещите държави от ЕС с госта условности. Някъде революциите могат да стигнат докрай (в т.ч. с външна помощ) и да излъчат нови политически елити, но и въпросните елити, и населението вероятно ще запазят подозрения относно основанията и надеждността на оказваната политическа подкрепа. В такъв случай възможностите на САЩ и ЕС да направляват следреволюционното развитие по начина, по който сториха това в Източна Европа, ще бъдат доста по-ограничени.

Разновидности на демокрацията

Позоренията в прилагането на „двойни стандарти“ не са единственият проблем в случая. Повечето наблюдатели си дават сметка, че културните различия могат и да изиграят ролята, на която обръща внимание Хънтингтън. Недостатъчно точното

използване на понятията създава нагласата под понятието „демокрация“ задължително да се разбира „либерална демокрация“, опряна на ценностите на Европейското просвещение, която е единствено правилната. Демокрацията обаче не е задължително либерална (правов ред, частна собственост, неприкосновеност на личността, свобода на словото, на събранията и вероизповеданията). Невинаги нейна особеност е „отвореното общество“, което предполага търпимост, плурализъм, съжителство и съперничество между всякакви обществено-политически възгледи. От Античността досега има демокрации, които не отговарят на определението „либерални“ нито по същество, нито формално. Самата Атинска демокрация не е била либерална. Днешна Русия е демокрация, постоянно критикувана от западните либерали. Беларус е представяна едностранно като диктатура, независимо от това, че цялата политическа система е изградена върху демократични принципи – всеобщо избирателно право с периодични избори за президент и парламент, като съсредоточаването на прекалено голяма власт в ръцете на президента отново е извършено съгласно установените демократични процедури. Турция се движи от контролирана от въоръжените сили демокрация към „консервативна“ (според думите на Реджеб Ердоган). Иран формално също е демокрация, в която цялата сложна мрежа от взаимно уравновесяващите се политически органи на управление е основана на всеобщо избирателно право. Проблемът при всички тези примери е, че населението никъде не изповяда масово либерални възгледи.

Така е и на други места, където външно изглежда, че либерализмът е господстваща идеология. Мексико е демокрация, която никога не критикува, въпреки че Институционно-революционната партия (ИРП) непрекъснато управлява страната от 1917 г.

насам (с едно-единствено прекъсване между 2000 и 2009 г.) Япония минава за образцова либерална демокрация, но от 1955 г. досега Либерално-демократическата партия (ЛДП) упражнява почти пълен монопол върху властта. Либералната фасада там прикрива едно подчертано консервативно и колективистично общество. Стремейки се към членство в ЕС, България официално бе призната за демокрация (според либералните критерии на Съюза), но в действителност е държава, парализирана от организираната престъпност.

Разминаването идва не от трудността да се даде точно определение за либерална демокрация. (Западноевропейски партии, наричащи себе си „консервативни“, „християндемократични“ и т.н., стъпват масово върху либерални идейни платформи.) Разминаването идва по линията на „политическата целесъобразност“, която и в случая със Северна Африка създава морален проблем, който може да има сериозни политически последици. Никак не е сигурно, че дори младото поколение в арабските страни ще предпочете либералните ценности на Европейското просвещение пред традиционните ислямски ценности, представени от „умерени“ (а някъде и „крайни“) ислямисти. „Ислямската демокрация“ в Турция например изглежда добър пример за подражание, а със сигурност има големи групи от населението, които биха предпочели дори иранския модел. Проблемът е, че ако такъв избор бъде направен съвсем свободно от арабските общества, ще бъде много трудно да бъде оспорен като „неправилен“. В условията на подобна идейна конкуренция изграждането на политически партии по „западен“ образец, със „западна“ помощ и под „западен“ контрол, в т.ч. чрез включването им в международни политически обединения („Интернационали“) няма да има същия успех както в Източна Европа.

Ислямизация на региона

Най-нежеланото възможно развитие от събитията в Северна Африка би било такова демократизиране на политическите системи, което да даде сериозно представителство на антиизраелските обществени настроения. В голяма степен заплетеността на Близкоизточния конфликт се дължи и на намесването на религиозни символи и ценности в него. Оспорването на подобни ирационални ценности прави страните, участващи в конфликта, непримирими, а единството между религия и политика е сред главните особености, които отличават ислямския свят от западноевропейските светски общества. В условията на свободен избор не е изключено по-голямата част от населението да изиска от своите политически представители твърда антиизраелска и като цяло дори антизападна политика. Първите свободни избори в ивицата Газа през 2006 г. вече доведоха на власт фундаменталистското движение Хамас, чиято цел е унищожаването на Израел и създаването на ислямска държава в Палестина. Макар и получила подкрепа от населението по демократичен път, Хамас е смятана за терористична организация от САЩ, Израел и Европейския съюз. Много арабски страни имат традиции в недопускането на ислямистки организации до властта

с недемократични средства („Мюсюлманските братя“ в Египет, „Ислямският фронт за спасение“ в Алжир и др.), с явната или неявната подкрепа на Запада. Една западна намеса в „жасминовите революции“ в защита на демократични ценности обаче следва да направи тези средства нелегитимни. От друга страна, очакванията, че в Египет, Сирия и все още непълноценната палестинска държава ще се установят доброжелателно настроени към Израел либерално-демократични режими, което най-накрая ще сложи край на близкоизточния конфликт по формулата на Фукуяма („Либералните демокрации не воюват помежду си“), не изглеждат особено реалистични.

Заклучение

Със сигурност политическите вълнения в арабските страни ще доведат до съществени на места промени в политическите им системи. След края на този процес не е изключено заради неудачно съчетаната с реалполитически съображения идеалистическа външна политика цялостният контрол върху региона на САЩ и ЕС да отслабне в сравнение с времето на подкрепяните от тях (повече или по-малко) авторитарни управления. **ИА**